

INTYMUS PRISIPAŽINIMAS

Per ilgus literatūrinio darbo metus, atrodo, neturėjau sunkesnės užduoties ar įsipareigojimo, kaip sudaryti Juozo Apučio prozos rinktinę „Lietuvių literatūros lobyno (XX amžius)“ serijai ir parašyti jai įžangos žodį. Panašių prisipažinimų esu girdėjęs iš daugelio kolegų. Viskas prasideda nuo klausimų. Nuo ko pradėti? Nuo kūrybinių atrankos, kuri duotų patikimą toną įžangai? Ar nuo įžangos, kurią pateisintų atranka? Kam iš esmės adresuojama ir įžanga, ir atranka? Aštuoniasdešimtmečiams Apučio bendraamžiams iš smarkiai praretėjusios jo kartos? Jie kartu su rašytoju nuėjo visą jo kūrybinį kelią, beveik vieningai išpažino jam savo meilę, nors, aišku, turėjo ir tebeturi labai skirtingus mėgstamiausius kūrinius. Vidutinio amžiaus skaitytojams, su rašytojo kūryba susipažinusiems mokykloje, paskui įdėmiai sekusiems literatūrinės diskusijas ir patiems į jas įsijungdavusiems, kai pasirodydavo nauja, rezonansą ar ažiotažą sukeldavusi knyga? Ar trisdešimtmečiams ir jaunesniems, jau nepriklausomos Lietuvos augintiniams, kuriems ne tik Apučio, bet ir daugelio žymiausių lietuvių rašytojų kūryba pasimetė visuomeninių pervartų, socialinių rūpesčių, šou meno ekspansijos šurmulyje?

Neapsispręsdamas dėl adresato, o paslapčia tikėdamasis kuo platesnės skaitytojų auditorijos dėmesio Juozo Apučio kūrybai, turiu prisipažinti sukurpęs ne vieną įsivaizduojamos rinktinės variantą, vis sunkiai atsidusdamas vieno herojaus intonacija: Ak, Juozai, kaip lengva ir gera būtų, jeigu leidėjai būtų užsakę man sudaryti bent dvitomį Tavo Raštų... Suprantu, kad dėmesio verto Tavo kūrybinio

palikimo užtektų ir keturiems, ir penkiems tomams, bet kas ir kam šiais laikais tokiam užmojui ryžtųsi? Kita vertus, Tu ir pats niekada nebūtum sutikęs, kad serijoje, kurioje po vieną tomą skirta J. Tumui-Vaižgantui, V. Mykolaičiui-Putinui, V. Krėvei, B. Sruogai, I. Simonaitytei, P. Cvirakai, A. Vaičiulaičiui, A. Škėmai, M. Katiliškiui ir kitiems, savo vietą užėmusiems, Tu būtum koku nors būdu išskirtas: prisimenu itin pagarbų, nors ir reiklų, Tavo požiūrį ne tik į pirmtakus, literatūros klasikus, bet ir į savo amžininkus, bendraamžius, net gerokai jaunesnius už Tave, kurių jau pirmosiose knygose su stebėtinu įžvalgumu ir nuojauta pajusdavai talentą...

Dabar turiu atsisukti į skaitytojus, kiek nustebusius dėl tokio familiaraus kreipinio į rašytoją, kuris, vyresniųjų žiniomis, jau prieš keletą metų iškeliavęs Anapilin, jaunesniųjų gal nė nesutiktas gyvenime ir dabar ateinantis pas juos ne iš margos literatūrinės kasdienybės, o tiesiai iš LOBYNO serijos. Kaip tik šiai skaitytojų kategorijai ir turėčiau prisipažinti, kad, gyvenimo apdovanotas pažintimi su daugeliu rašytojų, bendravimą su J. Apučiu ir jo kūryba turiu išskirti kaip ypatingą atvejį.

O buvo taip... – kaip rašė prisiminimuose įžymioji mūsų klasikė. Beveik prieš pusšesto dešimtmečio, 1963-iaisiais, trečiakursis filologijos studentas perskaito nedidelę dar negirdėto autoriaus knygutę – tai buvo pirmasis Juozo Apučio novelių rinkinys „Žydi bičių duona“. (Skliaustuose įterpsiu šiandien beveik neįsivaizduojamą dalyką, kad tuometis filologijos studentas, skirtingai nuo šiandieninio, dar įstengdavo perskaityti visas prieinamas lietuvių autorių knygas, skaudžiai nujausdamas, kiek dar neprieinamųjų jo laukia už vandenyno.) Nuo to laiko jau nepraleista pro akis nieko, kas pažymėta šio autoriaus vardu. Per tą laiką ir asmeniškai su autoriumi susipažinta, ir tris dešimtmečius gyventa viename name, ir daug

bendrauta, ir draugiškai diskutuota, ir karštai polemizuota. Kai kas anksčiau už kitus perskaityta iš patikėto rankraščio, apie kai ką rašyta literatūrinėje periodikoje, kai kas daug metų nagrinėta, aiškinasi su būsimaisiais filologais lituanistais, aptarinėta susitikimuose su skaitytojais. Kaip ilgamečio dėmesio rašytojo kūrybai rezultatas 2007 metais išėjo mano monografija „Juozo Apučio kūryba“. Ne dėl reklamos tai sakau, o pasiteisindamas dėl to atodūσιο („Ak, Juozai...“): kaip tai, kas netilpo net keturiuose šimtuose puslapių, suspausti į penkis? ką daryti su kūriniais, kuriems tada skyrei po kelis analizės ir interpretacijos puslapius, o dabar neturi vietos net jiems paminėti?

Tai gal pirmiausia paminėti bent tuos, kuriuos skaudančia širdimi palieku neapgaubtus „lobyno“ viršeliu? Pirmiausia – romaną „Smėlynuose negalima sustoti“ (1996), ilgai rašytą, ilgai stalčiuje išlaikytą, net nepriklausomybės metais neskubėtą išleisti ir pagaliau literatūros kritikos sutiktą ne tik šalčiau nei kitos J. Apučio knygos, bet gal net priekabiau, nei kiti tais metais pasirodę romanai. Ne visos kritikos taip sutiktas – tik jaunųjų, tuo metu literatūros istoriją pradėjusių skaičiuoti nuo savo pasirodymo, o šiandien jau spėjusių pažinti ir pripažinimo saldumą, ir „nesupratimo“ kartėlį. Kas tuo domėsis, nesunkiai ras platesnį šios užuominos iššifravimą. O čia tebus apsiribota tik viena Alberto Zalatoriaus, autoritetingiausio anų metų prozos kritiko, mintimi, kad „*Apučio romanas pasirodė ant dviejų bangų susidūrimo ribos, ir jo pasisekimas, ko gero, ateis su naujos bangos įsitvirtinimu.*“

Romano atsisakymas iš dalies lėmė apysakų pasirinkimą. Keturios J. Apučio apysakos – „Prieš lapų kritimą“, „Rudenio žolė“, „Vargonų balsas skalbykloje“, „Skruzdėlynas Prūsijoje“ – neabejotinai reprezentuoja ne tik neeilinį prozininko talentą, bet ir žanro aukš-

tumas visoje lietuvių prozoje. Tai autoritetingai patvirtinta Jūratės Sprindytės studijoje „Lietuvių apysaka“ (1996), kurioje atskiro autoriaus kūriniai matomi ir dešimčių autorių apsuptyje, ir pusanтро šimtmečio istorinėje perspektyvoje. Prisipažįstu, kad ir šiandien, ne vieną kartą tas apysakas skaitęs, negalėčiau išrikiuoti jų pagal meninės vertės kriterijus: per daugelį metų jų rikiuotė mano akyse ne kartą keitėsi, ir neturiu tvirtesnio įsitikinimo, kad to nebebus ateityje. Renkuosi dvi paskutiniąsias – todėl, kad jos, kaip ir romanas, ilgokai saugotos stalčiuje, kad jos įtikinamai paliudija daugelį dalykų, draustų ar bent nepriimtinių sovietinei cenzūrai, kad gražiai reprezentuoja vadinamąją ezopinę kalbą, drąsius novatoriškus stilistinius ieškojimus (ypač „Skruzdėlyne Prūsijoje“). Apsisprendimą dėl apysakų bent kiek lengvino ir ta aplinkybė, kad autorius, jau nujausdamas neišvengiamą savo lemtį, dar parengė jas, kai ką pataisydamas naujam leidimui, ir keturių apysakų rinktinė „Bėgiai išnyksta rūke“ (2010) dar tebėra nesunkiai prieinama kiekvienam, kam dviejų čia pateikiamų apysakų pasirodys per maža.

Daugiausia abejonių kėlė ir savotiško kompromiso su sąžine reikalavo novelių atranka. Neskaičiačiau tiksliai, kokia rašytojo novelistikos dalis patenka į šią rinktinę. Geriausiu atveju – apie penktadalį. Suvokdamas, kad dar trys penktadaliai turi teisę glaustis po „lobyno“ miline (vieną penktadalį sąlygiškai palikdamas apskritai rimtai, bet į „lobyną“ paprasčiausiai nebetelpančiai novelistikai), bandžiau įvykdyti keletą sau pačiam išsikeltų uždavinių: bent punktyru nužymėti pusės amžiaus, tarkim, nuo 1960-ųjų iki 2010-ųjų metų, kūrybinį rašytojo kelią; nubrėžti pagrindines temines bei problemines jo novelistikos linijas; leisti atsiskleisti stilistinių ieškojimų diapazonui; parodyti (ne, leisti pasirodyti) jo sukurtų paveikslų ir charakterių įvairovei; pateikti skaitytojui ryškiausius socialinės bui-

ties, psichologinės analizės, intensyviausio intelektualinio gyvenimo, sąžinės sąskaitų, etinio apsisprendimo ir moralinių nuosprendžių pavyzdžius. Ne po vieną lygiavertį pavyzdį paliko rašytojas kiekvienam galimam analizės ir interpretacijos aspektui. Todėl ir skaitytojui atsiveria plati pasirinkimo erdvė po rinktinėje perskaityto kūrinio mintyse atgaivinti tai, ką jis prisimena iš rinkinių „Žydi bičių duona“ (1963), „Rugsėjo paukščiai“ (1967), „Horizonte bėga šernai“ (1970), „Sugrįžimas vakarėjančiais laukais“ (1977), „Keleivio novelės“ (1985), iš visų jų sudarytos rinktinės „Gegužė ant nulūžusio beržo“ (1986) ar po ilgokos pertraukos, jau nepriklausomybės metais, išleistos novelių knygos „Vieškelyje džipai“ (2005). Omeny turėdamas bent tris ar keturias J. Apučio skaitytojų kartas, ypač tuos, kurie į šį pasaulį atėjo jau po „Keleivio novelių“, ypatingą dėmesį siūlyčiau atkreipti į dvi paskutiniąsias: sudarytos dar paties autoriaus ranka; giliau besidominčiam jos parodo reiklų rašytojo požiūrį į savo kūrybą, atrankos (rinktinėms!) principus, dėmesio ir studijų vertą rašytojo redagavimo mokyklą, atsiveriančią lyginant anksčiau parašytų novelių variantus su tais, kurie pateikti rinkinyje „Vieškelyje džipai“ („atverstinių novelių“ skyriuje).

Dvi iš šešių atverstinių novelių tegalėjome įtraukti į „lobyno“ tomą – titulinę rinkinio novelę „Vieškelyje džipai“ ir bene populiariausio novelių triptiko „Ak, Teofili!“ tęsinį „Ak, Benai!“. Nė nesii-mu motyvuoti šio pasirinkimo: pagrindinis motyvas – tomo apimtis. O pasirinkus tai, kas pasirinkta, prasminga pridurti ir vieną kitą semantinį motyvą. Skaitydami atverstines noveles, tarsi pereiname tiltu tarp dviejų istorinių tautos gyvenimo tarpsnių – sovietmečio ir nepriklausomybės metų. „Skraidančiose obelyse“ keletą valandų praleidome paskutines dienas gyvenančioje valstiečio (Aputis, ro-dos, sąmoningai niekada nėra pavartojęs tuo metu įprasto socialinio

ir ideologinio svetimžodžio *kolūkietis*) Milašiaus sodyboje, kai šeiminkas melioracijos komisijai „pelningai“ parduoda savo sodintą ir pavasarį gražiai sužydėjusį sodą, kurį mūsų akivaizdoje sumala traktoriaus vikšrai. Atsisveikinimo su namais gėla ir kompromisinių sandėrį sudariusio žmogaus sąžinės balsas, išreikštas siurrealistiniais įvaizdžiais bei vaizdiniais, yra tas dvasinis užtaisas, kadaisė likęs skaitytojo sąmonėje.

Novelės „Vieškelyje džipai“ veiksmas vyksta jau mūsų dienomis, kai į buvusių Milašiaus žemę su matininkais atvažiuoja jo sūnus Juozas, „Skraidančiose obelyse“ tebuvęs mažas epizodinis Juozukas, o dabar su dideliais užmojais kaimo turizmo verslą pradantis žmogus, jau perpratęs naujo gyvenimo žaidimo taisykles, jau peržengęs, kaip galima suprasti, ne vieną kompromisų su sąžine slenkstį. Jo nebegrauš – kaip tėvo – sąžinė dėl kelių už sočias vaises komisijos prirašytų niekada nesodintų obelių. Jis pervažiuos, jeigu reikės, baisingai negu tas jaunutis melioracijos laikų traktorininkas ne tik per žydinčias obelis, bet ir per žmonių likimus, nesiskaitydamas net su žmogaus gyvybe. Nors tai suvoksime tik pačioje novelės pabaigoje, visas jos tekstas ruoš mus šurpiam finalui.

Triptikas „Ak, Teofili!“ – vienas gražiausių Apučio novelistikos pavyzdžių. Lyg neišsitekdamas novelės erdvėje, lyg tirdamas didesnės apimties kūrinio žanrines galimybes, rašytojas yra sukūręs net ketvertą triptikų, bet kiti trys – „Žalias laiko vingis“, „Trys novelės su šunimi“ ir „Ateina!“ – neturi tokių tvirtų siužetinių ir semantinių jungčių kaip „Ak, Teofili!“. Neatsitiktinai šis triptikas tapo ir kino filmo pagrindu, ir programiniu veikalu mokykloje, jo platesnes ar siauresnes interpretacijas galima rasti E. Bukelienės, J. Sprindytės, A. Zalatoriaus knygose. Įdėmiau šį triptiką yra nagrinėjęs ir šių eilučių autorius, čia, deja, tegalintis stabtelėti tik prie vieno

mūsų literatūroje gana reto motyvo. Vienas pagrindinių triptiko veikėjų Benas (nors triptiko pavadinimas akcentuoja ir kitą veikėją) atverstinėje novelėje tampa neabejotinai pagrindiniu, iš smalsaus, mažlaus, apsiskaičiusio šešiolikmečio, kadaise išgyvenusio gražią – lyrišką ir romantišką – pirmąją meilę, per kelis dešimtmečius išaugusiu į žinomą rašytoją. Epitetą *žinomą* čia įrašiau gal ir be rimtesnio pagrindo: novelėje niekur nepabrėžiamas rašytojo žinomumas. Priešingai: vienoje vietoje nuskamba prisipažinimas, kad „jis ne kažin ką tebuvo išleidęs“. Bet rašydamas *žinomą* paprasčiausiai galvojau ne apie Beną, o apie Aputį: labai jau daug (auto)biografinių momentų aptinkame šioje novelėje. Palieku jų paieškoti pačiam skaitytojui, tik paliudydamas, kad novelėje nupiešta Beno bendrakeleivė, vykstanti kartu su juo į literatūros vakarą, turi savo gyvą prototipą, tikrai žinomą rašytoją. Bet ne dėl to pasiryžau stabtelėti prie šios novelės finalo. Įdomiausias man pasirodė net ne netikėtas siužeto vingis (Vilija, pirmoji Beno meilė iš ano triptiko, dabar, kaip ir Benas, penkiasdešimčia metų vyresnė, perduoda – per bibliotekininę – pluoštą anų laikų Beno laišku su šešiais („kokiais gražiais“) Vilijos žodžiais: *Bijau, numirsiu, prapuls, neturiu kam palikti*. Gali tik stebėtis, kokia gyvenimo istorija per pusę amžiaus prabėgusi už šitų šešių žodžių uždangos. Kaip ir tuo, kad septintą dešimtį baigiantis rašytojas iš savo paauglystės meilės laišku išsirenka ne sentimentalius prisiminimus žadinančiuosius, o „su baime, su siaubu akyse“ skaitomą Vilijai rekomenduotų knygų sąrašą. Nepriklausomybės metais brendusiam skaitytojui tas sąrašas be būtino komentaro nesukels nei baimės, nei siaubo, tikriausiai net nieko nesakys, bet anuos laikus menančiam jis kalbės apie nykų laiką, apie ideologinę sąmonės taršą, iškreiptą švietimo sistemą, apie lemtingus lūžius individo sąmonėje ir daugybę kitų dalykų... Pusė amžiaus prabėgo

nuo triptike vaizduotų įvykių, ketvirtis – nuo istorinio vertybių perkainojimo, artėja dešimtmetis nuo Apučio išėjimo, o daugeliui jo ir jo bendraamžių kūrinių jau reikia rimtos hermeneutikos pagalbos. Be jos skurdesnė būtų kelionė laikus jungiančiu tiltu...

Užtenka peržvelgti Apučio knygų bibliografiją, kad atkreiptum dėmesį į vieną dalyką – nuolat pasikartojantį kelio, kelionės, judėjimo motyvą: „Horizonte **bėga** šernai“, „**Sugrįžimas** vakarėjančiais laukais“, „**Keleivio** novelės“, „Smėlynuose **negalima sustoti**“, „**Vieškelyje** džipai“. Kelio ir kelionės motyvų ieškodami atskirų novelių pavadinimuose, jų rasime nepalyginamai daugiau: „**Taku** į Vaciaus kiemą“, „Diena prie **vieškelio**“, „**Brikelis išvažiuoja**“, „Lidija Skoblikova ir tėvo žingsniai“, „Tylėdami **važiavo** greitai“, „**Ratu** palei ežerus“, „Šventiška **kelionė gelžkeliu** į kurortą“, „**Žalias traukinys**“, „**Išėjimas** iš namų“, „**Bėgiai** ties Prieglium“, „Iš pirmos **stoties**“, „**Judėjimas**“, „**Grįžimas** atbuline pavara“. O kiek dar tų motyvų paslėpta po visiškai „nekaltais“ novelių pavadinimais!.. Ir chrestomatinė novelė „Erčia, kur gaivus vanduo“, ir „Tik, tik, tik“, ir triptikas „Žalias laiko vingis“, ir „Vieniša sodyba“, ir „Nesmagu, kad liekat vienas“, ir... Trumpai sakant, didžiąją rašytojo novelių dalį be aiškesnių pastangų ir pritempimų galėtume suverti ant vieno – kelio ir kelionės – motyvo. O kokia prasmių įvairovė išsiskleidžia, atrodo, tik vieno motyvo siejamose novelėse!.. Ir mentalinė kelionė į vaikystę, ir fizinis pasivaikščiojimas gimtinės laukais, ir važiavimas šiandien jau nesutinkamu brikeliu, ir pirma gyvenime egzotiška kaimiečio kelionė gelžkeliu į kurortą, ir paskutinis išėjimas iš namų į lignonę, ir filosofiniai pamąstymai apie istorinį žmogaus ir tautos kelią, sukant ratu palei ežerus ar prisiglaudus ranka prie rasotų ar samanotų senos pilies akmenų. Kokių nepanašių vienas į kitą žmonių sutinkame šitose keleivio novelėse! Senas kaimietis,

šiltai ir ramiai mintyse paskutinį kartą atsisveikinantis su buvusiais kaimynais („Išėjimas iš namų“); „keisto išskirtinumo žmogus“ (iš „Žalio laiko vingio“), tiesiog norintis „susikaupti, apgalvoti, apsispręsti, kaip gyventi toliau“, norintis „atsikratyti naštos“, kurios turinio ne tik skaitytojas, bet ir pats herojus iki galo nesuvokia; bevardis keliautojas „ratu palei ežerus“, rodos, nekamuojamas nei artėjančios mirties nuojautos, nei asmeninės sąžinės sąskaitos, bet keliantis sunkius klausimus, į kuriuos privalu atsakyti bendruomenei, tautai. *Ką paliksime? – beveik balsiai paklausė žmogus savęs, atsi- gręždamas į pilį ir jos blausų paslaptinę žiburį. – Ką pastatysime jūsų vietoj, samantotieji pilies akmenys? Ką pastatysime mes, kosmoso dulkių nebijančiuose automatuose skraidantys dvasios pingvinai?*

Keleivis neapsiriboja tik retoriniais klausimais – jis formuluoja griežtą diagnozę: *...Esame suskilę kaip atomas, – mąstė jis. – Esame nekategoriški, kiekvienas mūsų darbas ir veiksmas yra tiktai akimirks plykstelėjimas. Negalėdami ilgam būti prisirišę prie vieno daikto, vienos tiesos, mes esam moraliniai, dvasiniai unguniai, todėl nebegalime išgyventi nei didelių tragedijų, nei didelio džiaugsmo...*

Dvasios pingvinai, moraliniai, dvasiniai unguniai – ar tai nebus vienos trumpiausių ir įsimintiniausių *homo sovieticus* metaforų, nors šiandien jau turime pakankamai dvidešimtojo amžiaus istorijos modifikuotam žmogui skirtų ir filosofinių apibendrinimų, ir psichologinių įžvalgų, ir politinių, ideologinių nuosprendžių?

Jei kada nors kas nors, nagrinėdamas Apučio kūrybą, sumanytų sudaryti atraminių sąvokų – ne įvaizdžių, ne metaforų, o būtent sąvokų – žodynėlį nuo A (Atmintis) iki Ž (Žmogus), tai jame neabejotinai būtų įrašytos tokios antinomijos, kaip meilė ir neapykanta, smurtas ir pasipriešinimas, panieka ir garbė, prisitaikymas ir nesitaikstanti sąžinė.

Tai buvo tas atvejis, kai sutiktas žmogus – tegu dar visai kūdikis – pačią pirmą akimirką padaro neišdildomą įspūdį. Kokios buvo mergaitės akys! Į Beną ir Joną ji žvelgė taip įsitempusi, sukklususi, jog atrodė, kad to kūdikio žvilgsnyje telpa kelių kartų nuostaba, išmintis ir liūdesys; rodėsi, kad ji nenumaldomai ketina suvokti kažką visuotina, pamatyti kokį žaislą ar daiktą, pakabintą toliausio pasaulio krašte; jei tą žaislą vaikas galėtų pasiekti ir nukabinęs atsitempti į savo tamsų kambarėlį, tada... Rodėsi, kad tada gal visus žmones užplūstų šventa praregėjimo šviesa, žmogiškumas...

Taip būdavo visada, ne tik tą pirmą sykį. Paskiau Benas čia ne kartą ateidavo ir vienas, pastebėdamas, kaip greitai ta mergaitė auga; pavasarį ar ankstyvą rudenį, kai orai šiltesni, eidamas prie pusrūsio durų, Benas užtikdavo ją kieme, turėdavo atsinešęs kokį žaisliuką ar saldainį, mergaitė spiegdavo iš džiaugsmo, šokinėdavo ir tapydavo jį už rankovių. Ir kiekvieną sykį, jeigu tik kieme nepasirodydavo motina, paišdykavusi ir pasijuokusi mergaitė staiga nutildavo, įsmeigdavo savo dideles juodas akytes į vieną tašką, jos mažą kaktą perkirsdavo skersinė raukšlytė: vaikas mintimis išeidavo kažkur kitur.

Pasitaikė, kad Jadvygos sykį jis nerado. Brėkšmos pilname kambaryje prie blausaus, bet švariai nuplauto lango, sėdėjo mergaitė, apsikrovusi sąsiuviniais ir knygomis. Jos tėvas šnarpštė kiek toliau, lygiai taip pat kaip ir pirmą sykį, tiktai gyvatės lempa buvo užgesinta – diena saulėta, ir į šitą pusrūšį šviesos šiek tiek pateko; įniršęs šį sykį jis varė vinis į vyrišką batą. Gal dėl to, kad Jadvygos nebuvo, butelys dabar stovėjo

šalia jo, gerai matomoj vietoj, prie batsiuvio kojų, ant grindų. Benas pasisveikinęs paklausė, kur mama, ir mergaitė prie lango atsakė skubėdama:

– Mamytė išėjo į bažnyčią...

– O kodėl tavęs nesivedė?

– Man juk negalima... – išpūtė akis mergaitė. – Ką jūs... Aš juk mokaus.

– A... Jau?

Išvyniojęs iš laikraščio, Benas padėjo ant palangės prie mergaitės didelę knygą ir padeklamavo jai tokias eilutes:

*Kai sninga daug, tralia bum,
Tai būna daug, tralia bum,*

Sniego.

Mažais pirštukais mergaitė atsargiai paėmė knygą, labai nerūšiai, lyg ko bijotų. Tėvas pasisuko į ją, Benas stovėjo jam už nugaros, veido nematė, tačiau matė, kaip batsiuovys pikta pastvėrė butelį, nugėrė, o paskui sušnypštė:

– Padėk knygą. Pamokų dar neišmokai, o jau kiši nosį, kur nereikia.

Benas suprato, kad ne mergaitei taikomi tie pikti žodžiai, o jam. Batsiuovys demonstratyviai atsilošė, pašnairavo į mergaitę, nekreipdamas dėmesio į Beną, paskiau tris kartus įsiutęs trenkė plaktuku į geležinį kurpalį.

Benas pajuto, kaip kraujas plūstelėjo į veidą. Ne, gal ne kraujas, o veidas stačiai sustingo.

– Kodėl jūs šitaip? Tegul mergaitė pažiūri.

Deja, jo žodžiai buvo labai netvirti, nors jam drebėjo rankos. Batsiuovys nuo jų net nekrustelėjo.

Mergaitė pastūmė į šalį knygą, pakėlė akis, tačiau ne į tėvą, o į Beną, paskui nusuko jas į langą, įstiklintą beveik nuo pat grindų – kad būtų šviesiau, ir vaiko akyse vėl atsispindėjo begalinis liūdnumas.

– Kodėl jūs šitaip... mergaitę bauginat!.. – dar ištarė Benas, ir tada batsiuovys pasisuko į jį, kilstelėjo puspadį ir gergždžiančiu balsu ramiai tarė:

– Kai aš ko neišmanau, tai tyliau, mielas... drauge...

– Gal aš nesuprantu, kad jūs skriaudžiat mergaitę... Jūs ją kankinat...

Batsiuovys vėl iš lėto pasisuko į Beno pusę, žvelgė persikreipęs, viena akim:

– Šventasis!.. Gal jūs, draugas, manot nieko nekankinąs? Tiktai nedoras arba aklas žmogus gali taip galvoti... Kiekvienas kankiname kitaip. Ir džiaugiamės kitaip... Šitaip, draugas... Ryšulėlį padėkit ant kėdės. Jadvygai parodysiu.

– Ačiū... – sunkiai ištarė Benas, matydamas, kaip, jam einant prie durų, į jį vos ne verkdama žiūri mergaitė.

Šitaip laikui tekant, batsiuviui, mergaitės tėvui, kalant ir siuvant batus, mergaitei augant ir Jadvygai vis labiau liūstant, į būsimą vargonininko Beno atmintį susirinko daugybė daiktų, žmonių, žodžių, ir vis dėlto... ar ne patys ryškiausi tie mėlyni skudurėliai, kuriuos Jadvyga prisiūdavo prie jo marškinių?

Kartais jis pagalvodavo, kad yra kažkas šventvagiška kiekvieną sykį vis labiau įsibrauti į tų žmonių gyvenimą, kiek-

vienąsyk begėdiškai pasiimant iš jų po skiautelę. Juk šitaip ir buvo! Jeigu ne, tai kodėl visada, kai pas juos apsilankydavo, išėjęs pajusdavo keistą pilnatvės jėgą, pasitikėjimą, kodėl, kai rytojaus dieną sėsdavo prie vargonų, jo ateidavo pasiklausti profesorius, metęs savo darbą.

– Vaike, tu kažką supranti... – tarė sykį Benui. – Gal šiaip ir nesupranti, bet kai pradėdi groti...

Šitaip, šitaip ir buvo!.. Jis begėdiškai apvaginėjo tuos žmones, siurbte siurbdamas Jadvygos ir mergaitės plevenantį gerumą ir šito... batsiuvio, mergaitės tėvo, nuosmukio paslaptį. Ir ne vien tai – jam būdavo gera justi, kad yra kitoks negu batsiuovys, negu kiti panašūs, jis dar nenorėjo suprasti, kodėl batsiuovys toks, jam dar nereikėjo.

Šitaip ir buvo!..

Tikrai nesąmoningai jis pradėjo nešti po dvejus, trejus marškinius, o ne visus iš karto, kad tik dažniau galėtų pabūti šitame pusrūsy, kad dažniau pasivogtų pasitikėjimo, nebylaus pritarimo ir neslepamos paniekos, tos nematomos ir neištiriamos sandaros medžiagos, kurią galėtume pavadinti žmogiškojo bendrumo medžiaga. Juo toliau, juo labiau jis juto esąs dviejų žmonių mylimas vagis, apiplėšinėjantis juos dieną, visiems matant ir, ko gero, visiems suprantant, iš to prieblandoje skandinavio kambario pasiimantis tai, kas galbūt jam nepriklauso. Jei priklauso, tai koks tada tos priklausomybės pagrindas?

Jonas Jadvygai marškinius nešioti nustojo seniai, jo mokslai jam buvo palankesni, jis gavo dosniau ir greičiau, o ėmė atviriau, godžiau ir iš kitų šaltinių, ne iš varganos, prieblandoje

skendinčios Jadvygos skalbyklos. Benas jau po du kartus per savaitę nueidavo į pusrūsį. Jadvyga, jos mergaitė, galbūt netgi batsiuovys irgi manė kažką imą iš Beno, ne, ne tuos menkus pinigus, kuriuos gaudavo Jadvyga ir kuriuos nedrąsiai paimdavo išmirkusiais baltais pirštais: galbūt šitie žmonės tikėjosi kažką gauną iš žmogaus, kuris, jiems atrodė, yra kitoks, nutolęs nuo jų savo padėtim, tegu vargana, jie tai suprato, tačiau kitokia, ir dar labiau kitokia, manė jie, bus Beno ateitis. Kai sykį mergaitė Beno paklausė, ar ne apie jį rašė laikraštis, ir kai išraudęs Benas turėjo prisipažinti, kad apie jį, Jadvyga visa nušvito, suplodama išmirkusiais delnais:

– Ak tu Dieve!..

Gal ji nujautė, kad iš po Beno pirštų garsai išspinduliuoja ir dalį jos gyvenimo?

Kartais Benas net labai aiškiai pajusdavo, kad ir batsiuovys kuo toliau, tuo labiau juo patenkintas, net pasikeldavo nuo kėdės, kai Benas įeidavo su ryšuliu arba tuščiomis – pasiimti mėlyna juostele perrištų skalbinių. Pagarbiai, patenkintas batsiuovys sveikindavosi su juo ir gatvėje, apsuptas girtuoklių būrio, ir tie jo draugai girtuokliai į Beną žiūrėdavo pagarbiai, kaip tokie žmonės melagingai yra įpratę žiūrėti į žmogų, kurio širdis gera ir kuris kišenėje turi kokį pinigą; dar geriau, kai jie, susispietę krūvomis, pajunta, kad tas kitas į žmogaus nuopolį žiūri vos ne kaip į privalomą. Su laiku batsiuovys įsitrašino Beną pasitikti prie didžiojo bendrabučio, pro kurio langus vakarais sklisdavo smarkus triukšmas, sumišęs su įvairiausių muzikos instrumentų garsais; pasitikdavo, maloniai užkalbindavo, dairydamasis į pakrūmes, aplink kurias stypi-

nėdavo jo draugai; gal trečią kartą jis paprašė pinigų, pradžia buvo padaryta: nuo tol Benas mokėjo jau ir už įėjimą į drėgną Jadvygos rūšį.

Vieną sykį Jadvygos vyras jo nepasitiko, o namie bandė ištaisyti padėtį; kaip visada sėdėdamas už stalo ir mušdamas plaktuku, kai Jadvyga ėmė iš jo pinigus, batsiuovys tarė:

– Ar tau neatrodo, kad per brangiai iš Beno imi?

– Viešpatie, o gal tikrai? – nuraudo sutrikusi Jadvyga. – Kaip aš nepagalvojau... Tikriausiai. Atleiskit... Man kad tik imti...

– Ką sakot, Jadvyga! Kokia nesąmonė! Ir jūs čia nei ši, nei tą pašnekėjot, – pasakė jis batsiuviui. – Kur girdėjot, kad kas nors imtų mažiau – priešingai, visos ima daugiau. Ką jūs, kas čia ir atėjo į galvą...

– Dovanokit, – pasakė jaudindamasi Jadvyga ir žvilgtelėjo batsiuvio pusėn. Batsiuovys lyg niekur nieko knibinėjo vyriško bato puspadi, netardamas Jadvygai nė žodžio.

Mergaitė kaip visada sėdėjo prie lango ir dabar žvelgė, rodo, į begalybę, o iš tikrųjų – į pylimą, apaugusį žolėmis ir krūmais.

Kai Benas ėjo prie durų, batsiuovys kažką burbtelėjo sau po nosim, burbtelėjo taip, kad buvo galima suprasti, labiausiai Benui:

– Žinokitės, jeigu... Jeigu esat... – paskutinį žodį jis burbtelėjo tiktai sau, tačiau Benas suprato.

Greitai batsiuovys išsigudrino atsekti Beno kelius, kuriais dažniausiai vaikščiodavo, pasigaudavo jį kartais vienas, kartais ir keliese. Iš pradžių visada vienas, o kai viskas pradėjo

gerai sektis, pasitikdavo keliese; Benas vėliau sužinojo, kad vienas, nedidukas ir storas, rudenį, žiemą ir ankstyvą pavasarį vilkįs, matyt, dar iš kaimo atsivežtus mileliu aptrauktus puskailinius, kadaise buvo garsėjantis jaunas poetas; ir dabar jis visada laikydavosi nuošaliau, tarytum niekindamas tą darbą, kurį taip šaltakraujiškai dirbdavo batsiuovys. Kartu būdavo kitas ilgas ir be galo liesas, tas visada sakydavo, lyg katinas smailiai žvelgdamas į Beno pirštus, čiupinėjančius pinigą:

– Draugas, ar ne per daug?..

Jo balsas, sodrus ir griausmingai storas, ateidavo, rodos, kažkur iš po debesų. Išgirdęs tą jo amžiną klausimą, buvusysis poetas suraukdavo kaktą ir, kaip visada stovėdamas nuošaly, mesdavo piktą žvilgsnį į ilgšį.

Pasitaikė, kad kelis sykius Benas sutiko tiktai tuodu – poetą ir ilgšį, ir jie, mandagiai pasisveikinę, praėjo net neatsigrįždami, tarytumei dabar, kai nėra batsiuvio, tarp jų nebeliko ir jokių saitų – susitiko, pasisveikino ir nuėjo kas sau, kaip daro daugybė pažįstamų žmonių...

Pasitaikė, ir ne vieną kartą, kad Benas neturėdavo pinigų, nurausdavo, susitikęs iš pakrūmės iššokusį batsiuvį, tačiau batsiuovys nesutrikdavo, jis taip nuramindavo Beną, tiesiog glostypte paglostydavo:

– Tai niekis... Visiems pasitaiko. Nesijaudinkit... O kada žadat turėti? – Jo balse būdavo tokios tvirtybės, tokios patirties, kad pasijusdavai mažas ir menkas ir beveik nedrąsiai pasakydavai visą teisybę, o batsiuovys paglostydavo:

– Nieko baisaus... Palauksiu... Palauksim.

Kartą Jadvyga, sutikusi Beną gatvėje, nedrąsiai paklausė:

– Benai, ar kartais iš jūsų jis neprašo pinigų? Ir jūs duodat?
– Kad ne... – pasakė jis taip, kad nesuprasi, ar batsiuovys neprašo, ar jis neduoda. – Kodėl klausiat?

– Kad iš manęs jis vis rečiau reikalauja pinigų.

– Gal daugiau padirba batų...

– Kur ten daugiau...

– O gal susirado tvirtesnių draugų, – tarė Benas, akyse matydamas, kaip miesto parke pro storą pušį abejingai žvelgia storulis poetas, o ilgšis jo draugas kalbina sutiktą žmogų.

– Netikiu, netikiu, – kažkaip graudžiai juokingai dainuote išdainavo Jadvyga. – Atleiskit, atleiskit...

Tada ėjo marškinių atsiimti paskutinį kartą: ilgam laikui reikėjo išvažiuoti į Leningradą. Visokie nepabaigiami rūpesčiai išvargino galvą, tad kol lipo į kalną, nieko nejuto, tačiau kai pasuko į bendrabučio gatvę, kūnu staiga perbėgo virpulyš.

Įleido mergaitė.

– O! – nustebo ji. – Taip anksti atėjot. Nemanėm, kad jūs.

– Kodėl?

– Nežinau... Taip anksti niekada neateidavot.

Ta mergaitė jau buvo įsidėmėjusi ir laiką, kada Benas ateidavo! Kuo ji pastebėjo – savo giliomis akimis ar švelniu, imliu protu?

– Vaikeli, kad tu ir maišais... – už širmos pasigirdo Jadvygos balsas. Benas pagalvojo, kad jis tikrai nepastabus – tik dabar pamatė gražią širmą, skyrusią kambarį į dvi dalis, anksčiau jos nebuvo.

Jadvyga pasirodė užsivilkusi naują baltą megztuką ir žydrą suknelę. Benas pastebėjo, kad ir jos bateliai nauji.